

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

ВИДАЄТЬСЯ З 1947 р.

№ 5 (275) 2011

ВЕРЕСЕНЬ – ЖОВТЕНЬ

З М І С Т

Подія

- Берковський В. Г.* Трестороння зустріч керівників державних архівних служб України, Росії та Білорусі у Великому Новгороді..... 5

Статті та повідомлення

- Жмундуляк Д. Д.* Суспільно-політична складова “міфу Чернівців” другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (за документами Державного архіву Чернівецької області)..... 10
- Шумейко О. В.* Доля культових споруд в архівних документах 22
- Белая О. М.* Київ у перші місяці війни очима учасника подій (червень–вересень 1941 р.) 31
- Доліновський В. І.* Організація доступу та порядок користування документами у Земському архіві Львова: нормативно-правовий аспект 48
- Найман А. Я.* Петлюрофілія як різновид українофобії..... 61
- Серга Ж. І.* З історії забудови Києва у ХІХ – поч. ХХ століть (за документами Державного архіву міста Києва)..... 68
- Орел Ю. В., Серих Д. В.* Нововиявлені членські знаки Всеросійських археологічних з’їздів у фондах ЦДІАК України..... 78

З історії архівів та архівних зібрань

- Легкоступ М. М.* Скарбниця суспільно-політичної історії України (до 20-ї річниці створення ЦДАГО України) 82
- Леміш Н. О.* Організація архівної справи в Лівобережній Україні ХVІІІ – першої половини ХІХ століття 88

Огляди джерел та документальні нариси

- Пиріг Р. Я.* Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: опубліковані документи і матеріали 98
- Папакін А. Г.* Матеріали до біографії Олександра Осецького (за документами Національного архіву Республіки Білорусь)..... 113
- Сухих Л. А., Страшко В. В.* Татарський напад на Волинь 13–15 вересня 1621 року (до 390-річчя Хотинської війни) 125
- Євстаф’єва Т. О.* Трагедія Бабиного Яру крізь призму архівних документів Служби безпеки України 137
- Путова Г. В.* Загибель та вшанування пам’яті Петра Столипіна (за документами ЦДІАК України)..... 159

Публікація архівних документів

- Власенко С. І.* Листи Олександра Шумського із заслання (із фондів ЦДАГО України)..... 165
- Воробей Р. Б.* З історії державної служби Чернігівської губернії 179

<i>Фотодобірка. Колекція документів з історії радянського партизанського руху. Підготувала Ємельянова Т. О.</i>	187
---	-----

Унікальний документ

<i>Мельник Р. І. Берестянні грамоти XII століття</i>	191
--	-----

Архівна справа за кордоном

<i>Ус О. М. Досвід архівного зберігання електронних документів та електронних інформаційних ресурсів у Вільній федеральній землі Баварія (ФРН)</i>	196
--	-----

Особистості

<i>Федорова Л. Д. Відомий діяч пам'яткоохоронного руху в Україні (до 150-річчя з дня народження Олексія Мердера)</i>	203
--	-----

Інформація і рецензії

<i>Прилепішева Ю. А. Державна архівна служба України вперше підписала Меморандум про співробітництво з громадським об'єднанням пошуковців</i>	223
<i>Майстренко А. А. Виїзний семінар співробітників Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства у м. Чернігові</i>	228
<i>Бездрабко В. В. Тематичні вектори археографічного щорічника</i>	231
<i>Шевчук А. В. Довідкове джерело для нових досліджень</i>	237

Ювілеї

<i>Золота осінь Ганни Волкотруб</i>	240
<i>Бондаренко Г. В. Щедрий ювілей Володимира Гики</i>	243

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ольга ГІНЗБУРГ (головний редактор), Віктор ВОРОНІН,
Володимир ЛОЗИЦЬКИЙ, Наталія МАКОВСЬКА,
Володимир МЕЛЬНИЧЕНКО (Російська Федерація), Ольга МУЗИЧУК,
Костянтин НОВОХАТСЬКИЙ, Руслан ПИРИГ, Юлія ПРИЛЕПШЕВА,
Світлана СЕЛЬЧЕНКОВА, Леонід СКРИПКА, Валерій СМОЛІЙ,
Валерій СОЛДАТЕНКО, Павло СОХАНЬ, Дмитро ТАБАЧНИК,
Ніна ТОПІШКО, Анатолій ЧАЙКОВСЬКИЙ

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна архівна служба України
Інститут історії України Національної академії наук України
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України
Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій та не несе відповідальності за достовірність наведених ними даних.

“Архіви України” on-line: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/>
http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Au/index.html

© Державна архівна служба України, 2011
© Інститут історії України НАН України, 2011
© Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2011
© Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2011

УДК [930.253:94](477-25)"1941/1943"

Т. О. ЄВСТАФ'ЄВА*

**ТРАГЕДІЯ БАБИНОГО ЯРУ КРІЗЬ ПРИЗМУ
АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Подано фрагментарний огляд архівних джерел за темою трагедії Бабиного Яру, які зберігаються у Галузевому Державному архіві Служби безпеки України. Аналізується склад документів та їх інформаційний потенціал.

Ключові слова: Друга світова війна; Велика Вітчизняна війна; Київ; Бабин Яр; голокост; окупація; Сирецький концтабір.

Бабин Яр. Так історично склалося, що Бабин Яр¹ і в Україні, й у світі важить значно більше, ніж географічна назва. Це – одна з трагічних адрес масових розстрілів часів Другої світової війни, яка стала символом людського горя і трагедії. У літопису глобальної єврейської Катастрофи (Шоа), саме з цією київською місцевістю пов'язують початок Голокосту в Європі, хоча насправді хвиля розстрілів котилася до Києва від самого кордону – Львів, Кам'янець-Подільський, Бердичів, Житомир та інші².

Досліджувати проблему трагедії Бабиного Яру надзвичайно важко і складно. Не всі документи доступні дослідникам, багато з них зникло безслідно, особливо це стосується Києва. Часто офіційні документи і спогади свідків містять досить суперечливу інформацію. Висвітлення цієї теми в науковій і документальній літературі є неповним, і це не дивно. Адже впродовж багатьох років, за невеликим винятком³, проблема трагедії Бабиного Яру взагалі не порушувалася. І це при тому, що Києву часів Великої Вітчизняної війни присвячено десятки книг, статей, брошур. Тільки з другої половини 80-х – початку 90-х рр. з'являються публікації, де досить обережно та поверхово висвітлюються деякі аспекти цієї проблеми. І донині в Україні ми маємо тільки невеликі за обсягом та змістом розвідки, статті та публікації. Серед них можна відзначити праці Ф. Левітаса, М. Шимановського⁴, В. Короля, В. Кучера, Г. Мигрина⁵, М. Ковалю⁶, В. Тваринського⁷, в яких автори намагаються відтворити історичну правду про Бабин Яр. Окремо слід назвати видання "Бабий Яр: человек, власть, история"⁸, збірник документів та матеріалів, який відображає історичну топографію та хронологію подій, що відбувалися на території Бабиного Яру в 1941–1943 рр. Із узагальнених видань останнього часу слід назвати працю А.Круглова "Энциклопедия

* *Євстаф'єва Тетяна Олександрівна* – завідувач відділу Музею історії міста Києва.

Антоніна, Валентина
і Тамара Трістан.
Розстріляні у серпні 1942 р.
за те, що друкували листівки.
ГДА СБУ, ф. 60, д. 86699, т. 14.

Холокоста”⁹, де вміщено статистичні дані про кількість загиблих. Із документальних зібрань, які певним чином торкаються теми, можна назвати матеріали Державної Надзвичайної комісії, семитомне видання матеріалів Нюрнберзького процесу, збірку документів і матеріалів про знищення євреїв України, збірку документів “СС в действии”, “Преступные цели – преступные средства”, “Історія застерігає”, “Київський процес”, “Київ у дні нацистської навали”¹⁰. Серед зарубіжних праць з цієї проблеми, заслуговують на увагу книги ізраїльських істориків І. Арада¹¹ та Ш.Спектора¹², збірка матеріалів німецького професора Е. Р. Віна¹³ “Пам’яті Шоа Бабиного Яру”, а також спорадичні, фрагментарні згадки у працях та збірниках з проблематики Голокосту перекладені з інших мов. За сприяння Е. Р. Віна вийшли окремим виданням спогади Д. Будника і Я. Капера¹⁴, які врятувалися з Бабиного Яру. На думку автора, не можна залишити поза увагою і твори художньої літератури з зазначеної теми. Це перш за все роман-документ А. Кузнецова “Бабий Яр”,¹⁵ який написаний на основі власних спогадів автора та свідчень очевидців. У 1994 р. письменником Ю. Петрашевичем у журналі “Київ”¹⁶ надруковані спогади людей, які врятувалися з Бабиного Яру, – Д. Проницевої, Г. Баташової та інших. Більшість з використаних спогадів записані зі слів свідків подій та ними самими і майже не редагувались. Чого не можна сказати про книгу кінорежисера і письменника О. Шлаєна “Бабий Яр”¹⁷ та видань Єврейської ради України, Фонду “Пам’ять Бабиного Яру” під редакцією І. Левітаса,¹⁸ де читачу пропонується власна версія бачення трагедії Бабиного Яру і має місце досить вільна інтерпретація фактів, не завжди прив’язана до наявних джерел, нерідко допускаються неточності, хоча автори і претендують на наукове висвітлення проблеми. Трагедія Бабиного Яру, як зазначено вище, описана у багатьох книгах, але всі вони не вичерпують тему.

Досліджуючи проблему трагедії Бабиного Яру, автор мав змогу ознайомитися з матеріалами, що зберігаються в Галузевому Державному архіві Служби безпеки України. Використання цих документів, що

Трупи розстріляних
на вул. Києва.
Музей історії м. Києва.
Фото І. Хеле.

вміщують важливі відомості і факти (значна більшість їх ще не залучалася до відкритого наукового обігу), дає можливість краще зрозуміти таке непросте явище, як трагедія Бабиного Яру, сприяє відтворенню повнішої картини цієї жахливої трагедії. Перш ніж перейти до розгляду документів, стисло нагадаємо про події, що відбувалися в місті у 1941–1943 рр. і про які йдеться у матеріалах архіву, для того, щоб краще уявити яку вони несуть цінну інформацію.

19 вересня 1941 р., у полудень, у Київ увійшли війська 6-ї німецької армії під командуванням генерал-фельдмаршала фон Рейхенау, які впродовж 72 днів намагалися захопити місто. Вже з перших днів нацисти почали розстрілювати військовополонених, у першу чергу політпрацівників, комуністів та євреїв. Для німецьких окупантів проблема київських євреїв відразу стала актуальною. Київ – одне з найбільших (після Москви і Ленінграда) за чисельністю населення місто Радянського Союзу, і четверта частина його населення – євреї. За переписом населення 1939 р. у Києві проживало 846,7 тисяч жителів, у тому числі українців – 53,2 %, євреїв – 25,5 %, росіян – 16,5 %.¹⁹ Київ на початку війни став першим великим містом, цілком “вільним від євреїв”. А “звільняли” Київ від євреїв саме в Бабиному Ярі, де було розстріляно майже все єврейське населення міста, що залишилося після відходу військ Червоної армії.

З метою збереження таємниці злочину айнзацкоманди і зондеркоманди одержували накази про операції щодо винищення “ворогів Рейху” усно. Для проведення операції виділена зондеркоманда 4-а під командуванням штандартенфюрера СС Пауля Блобеля²⁰, посилена 45-м (під командуванням майора поліції Бессера), 303-м (під командуванням майора поліції Ганібала) поліцейськими батальйонами і загonom української допоміжної поліції. Майор поліції Ганібал відмовився виконувати цей наказ, і його батальйон використовувався тільки для внутрішнього та зовнішнього оточення, а також для посиленого патрулювання у місті. Відмовився брати участь у розстрілах командир доданої до опе-

Бабин Яр. Німецькі солдати копаються у речах розстріляних.
Музей історії м. Києва. Фото І. Хеле.

ративної групи “С” роти військ СС оберштурмфюрер СС Графхорст; надалі його рота використовувалась для несення охоронної служби в місті, а наприкінці жовтня 1941 р. переведена в дивізію СС “Вікінг”²¹.

Вранці 29 вересня тисячі євреїв потягнулися у визначене наказом місце. До настання темряви німці встигли розстріляти тільки дві третини з тих, хто прийшов, а саме – близько 22-х тисяч. Інших приречених загнали на ніч у порожні гаражі на вул. Лагерній²², а наступного дня, 30 вересня розстріляли. Потім німецькі сапери підірвали схили яру, щоб засипати тіла, і змусили військовополонених вирівняти дно яру. Упродовж двох днів 29–30 вересня 1941р. розстріляли 33 771 людину, в основному євреїв. Документи свідчать – розстрілювали їх лише за те, що вони були євреями. Неправдоподібним є стислий термін підготовки і проведення небувалої за масштабами страти величезної кількості міських жителів, в основному жінок, старих і дітей. Це стало можливим тільки завдяки тому, що вся акція від початку до кінця була не тільки задумана, але і спланована, завчасно розрахована до деталей. Так було покладено початок скорботному списку жертв Бабиного Яру. Вбивство безневинних людей тільки за те, що вони належать до тієї чи іншої нації, стало одним зі найстрашніших кривавих злочинів нацизму. Тоді ж, починаючи з 29 вересня, розстріляли і близько трьох тисяч військовополонених і мирних жителів єврейської національності, які, за словами колишнього в’язня Л.Островського, знаходились у спеціальному відділі при таборі на вул. Керосинній²³. Здійснивши свою

криваву справу, німецька влада тим самим з перших днів окупації продемонструвала, якими методами буде утверджувати свою присутність у Києві і свою готовність у разі потреби удатися до крайних заходів не лише щодо євреїв. Привид Бабиного Яру вставав за плечима кожного киянина, незалежно від національності.

Впродовж двох років окупації м. Києва німецькими військами до Бабиного Яру регулярно прибували криті машини з Короленка, 33, з поліції безпеки та служби СД для страти людей безвідносно до їх національності. На початку жовтня 1941 р. було організовано масову облогу на тих євреїв, яким пощастило уникнути розстрілу в Бабиному Яру, а також комуністів, працівників радянських органів. Більшість з них незабаром були розстріляні у Бабиному Яру. За свідченням А. Макаринської, що мешкала по вул. Пушкінській і працювала двірником, у жовтні 1941 р. заарештували всіх комуністів їхнього будинку: “Мне известно, что все коммунисты – Пономаренко Семен, Краевский Иван, Бесперова, советская активистка Миронова Ю. И., проживавшие в доме № 31 по Пушкинской улице были действительно арестованы органами гестапо и после ареста никто из них не вернулся²⁴”. Тут же були розстріляні моряки Дніпровського загону Пінської військової флотилії. За спогадами очевидців, у сильний мороз їх, напівроздягнених, вели вулицями міста на місце страти. “Помню также случай, – свідчила М. Луценко, – расстрела гестаповцами 40 человек моряков в противотанковом рву за русским кладбищем. Зимой 1942 г. при сильном морозе они шли в тельняшках и трусах, босые, под усиленной охраной. Все они были расстреляны²⁵”. Спершу нацисти свої жертви розстрілювали. Потім, від 1942 р., знищували тут же в газвагенах-душегубках.

За два роки окупації у Києві загинуло близько 200 тисяч людей, з них більше як 100 тисяч у Бабиному Яру, перетвореному на величезну братську могилу. Тут страчували крім євреїв, військовополонених, циган, комуністів, підпільників, моряків Дніпровського загону Пінської військової флотилії, партизанів, націоналістів, гравців київської команди “Динамо”, заручників та ін., всіх тих, хто вважався “ворогом Третього рейху”.

Влітку 1943 р., коли фронт наближався до Дніпра, окупанти заходилися знищувати сліди злочинів. Спеціально сформована зондеркоманда 1005, очолена П. Блобелем, змусила військовополонених – в’язнів Сирецького концтабору – розкопати і спалити тіла усіх жертв, похованих у Бабиному Яру за два роки окупації Києва. 28 вересня 1943р. в’язні розклали у цьому урочищі останню піч для спалювання тіл. Вони усвідомлювали, що “мартен” споруджають для себе, і вчинили відчайдушну спробу втечі, з 327 врятувалося 18. Вони й стали першими свідками злочину нацистів у Бабиному Яру, про що розповіли Надзвичайній комісії з розслідування злочинів на окупованих територіях, а потім – на

Бабин Яр. Радянські військовополонені розбирають речі розстріляних. Музей історії м. Києва. Фото І. Хеле.

Київському та Нюрнберзькому процесах.

Досліджуючи проблему, автор спробував класифікувати матеріали архіву про трагедію Бабиного Яру, з якими він знайомився, не виділяючи трагедію єврейського населення, але приділяючи їй належне місце, адже загибель єврейського населення була частиною загальної трагедії, яку пережив багатонаціональний народ України.

Матеріали з фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України з цієї тематики – це передусім архівні кримінальні справи на тих, кого обвинувачували у злочинах. Вони є унікальним історичним джерелом, хоча необхідно враховувати і специфіку таких документів, в основному

протоколів допитів обвинувачуваних, де розповідається про їхні дії, мотиви їхніх вчинків, пояснення тих чи інших подій. Необхідно зважити і на те, що вони по змозі намагалися приховати свою роль у подіях, про які мали дати свідчення. Протоколи допитів свідків, жертв розстрілів, які врятувалися, ув'язнених Сирецького концтабору, власноручні заяви вражають – у людей не було мотивів перекручувати чи приховувати факти, до того ж показання давалися в рамках проведення слідчих дій і свідки були попереджені про відповідальність за давання неправдивих показань. Але тут треба узяти до уваги суб'єктивний фактор: кожна людина, через властиві їй особливості, бачила все по-своєму, робила висновки, поєднуючи їх зі своїм баченням тодішніх подій.

З огляду на інформаційну насиченість документів, які зберігаються в Галузевому державному архіві Служби безпеки України і висвітлюють історію трагедії Бабиного Яру у період окупації міста німецькими військами, їх можна умовно розділити на тематичні групи. До першої відносимо справи, що заводилися за фактом злочинів стосовно мирного населення і містили відомості про кількість жертв, місця розстрілів, прізвища загиблих та інше. До цієї невеликої за обсягом групи відносимо кілька справ, які велися в різні роки.

У першу чергу звертає на себе увагу слідча справа, яка носить назву “Матеріали про звірства²⁶”. Це одна з перших справ, яка розпочата

Бабин Яр.
Речі розстріляних.
Музей історії м. Києва.
Фото І. Хеле.

за фактом розстрілів у Бабиному Яру одразу після звільнення Києва. Слідча справа в 3-х томах, де зібрані матеріали по м. Києву і області. Нас найбільш цікавить 1-й та 3-й томи справи, в них є матеріали по місту Києву, 2-й том це матеріали стосовно Київської області. Перший том, заведений 15 листопада, охоплює справи, які розглядалися до 25 листопада 1943 р. Обсяг його невеликий, 61 сторінка. У ньому зібрані розповіді тих, хто мешкав біля Бабиного Яру і був свідком подій, що відбувалися там з 1941 по 1943 рр. Ця справа цікава ще тим, що один із свідків І. Янович, який впродовж окупації міста мешкав по вулиці Бабин Яр, розповідав не тільки про розстріли 1941 р. (“Немцы вступили в город 19 сентября 1941 г., а 20 сентября 1941 г. они уже проводили группами в основном советских военнопленных на расстрел в Бабий Яр, расположенный от моего дома 800 – 1000 метрах, лично я не смотрел как их расстреливали потому, что стояла охрана и близко не пускали, было только слышно крики людей и автоматные выстрелы, таким образом с 20 сентября 1941 г. ежедневно немцы водили на расстрел сотни людей²⁷”), але і про те, що відбувалося там напередодні звільнення міста: “Недели за полторы перед отступлением возвращаясь с работы я видел как на площадке, где когда то было стрельбище расположенное в Бабьем Яру стояла немецкая машина и с площадки строчил автомат т.е немцы кого-то расстреливали, при вступлении Красной Армии меня спросил командир фамилии его я не знаю показать место расстрела. Мы с ним пошли и нашли много трупов немного присыпанных землей, которые лежат и сейчас²⁸”. На додаток він намалював схему місця розстрілів радянських військовополонених і радянських громадян у період німецької окупації, окремо позначивши місце, де палили трупи та місце останніх розстрілів у Бабиному Яру.

Про те, що у Бабиному Яру у вересні 1941 р. розстрілювали військовополонених і євреїв свідчила 15 листопада 1941 р. М. Луценко, яка у період окупації мешкала по вул. Мельникова, 96: “...примерно в сентя-

бре месяце 1941 г. я лично сама видела, когда немецкий карательный отряд вел группу пленных красноармейцев которые были раздеты, за русское кладбище. Сколько я не вела наблюдение, то увезенные туда больше не возвращались. ...Однажды мне пришлось лично видеть весной 1942 г. трупы расстрелянных граждан, которых немцы присыпали землей, какие именно люди то сказать трудно, но было видно по одежде форма военнослужащих Красной Армии. ...Могу пояснить, что после того как было объявлено всем евреям г. Киева явится на ул. Дегтяревскую и Лагерную, с ценными вещами и теплой одеждой, я лично видела как уже немцы группами без вещей проводили евреев в Бабий Яр и было слышны автоматические и пулеметные выстрелы и душераздирающие крики детей и женщин²⁹”.

Важливу інформацію містить карна справа про обвинувачення Буркхарда Карла та інших³⁰, розпочата 18 грудня 1945 р. і закінчена 8 січня 1946 р. у 21 томі, відома ще під назвою “Київський процес”. У ній зафіксовані обвинувачення п’ятнадцятьом німецьким військовим, серед яких були два генерал-лейтенанта, генерал-майор та оберштурмбанфюрер СС, у скоєнні воєнних злочинів у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. на території України, зокрема в Києві, Київській, Житомирській, Полтавській, Сталінській³¹, Дніпропетровській, Одеській, Львівській і Рівненській областях. Справа розглядалася Військовим трибуналом Київського Військового округу з 17 по 28 січня 1946 р. у Києві в будинку Червоної Армії³² на відкритому судовому засіданні. З показань свідків та підсудних постали жахливі картини наслідків людиноненависницької політики нацистської Німеччини, вандалізму, що коїлися в містах і селах України. За вироком Військового Трибуналу 12 засуджених були повішані у Києві на площі ім. Калініна³³ в присутності тисяч киян. Інші були засуджені на різні строки каторжних робіт. Інтерес становлять показання генерал – лейтенанта П. Шеєра³⁴, який з жовтня 1941 по березень 1943 р. обіймав посаду начальника поліції та жандармерії Київської і Полтавської областей, в яких він розповів про знищення мирного населення: “Прюцман³⁵ дал мне задание сформировать германскую полицию, жандармерию и добровольные батальоны из украинцев в г. Киеве, Белая Церковь, Умани, Василькове. Он также дал мне задание повести решительную борьбу с партизанским движением, советскими патриотами, выступавшими в той или иной форме против немецкой армии и немецкой администрации на Украине³⁶. ...Когда я в 1941 г. прибыл в Киев, всюду говорили, что вскоре после занятия Украины были расстреляны большие массы украинцев и евреев во всех больших населенных пунктах, между прочим, в Ровно, Киеве и Житомире. Эти расстрелы были произведены СД по приказу Гимmlера и расстрелянные погребены в общих могилах. Число не называлось, но должны были быть массовые расстрелы. Официально об этом нельзя было узнать³⁷”.

Про масові розстріли на окупованих територіях знали і у Німеччині. Про це свідчив на допиті 16 червня 1945 р. фельдфебель В. Геллерфорт: “Под командованием главного штурмфюрера СС капитана доктора Ондерка нас направили в Киев³⁸. В Киев мы приехали и поступили в распоряжение начальника полиции безопасности и службы безопасности на Украине доктора Томаса³⁹.”

Доктор Ондерка получил подробную установку о методах работы в России, о которых он нам затем устно рассказал. Дело заключалось в том, чтобы как можно беспощаднее истреблять партизан и коммунистов. Мертвый противник нам больше вредить не будет. Хотя я еще раньше, в Дюссельдорфе, от товарищей, которые возвратились из России домой в отпуск, слышал о массовых расстрелах в России, но правильную картину я получил только в Киеве. Один старший шарфюрер СС по фамилии Гольцхойзер или Гольцдерфер рассказывал мне о расстрелах и убийстве 55–60 тысяч евреев и коммунистов Киевской области, при которых он сам присутствовал. Часть из них была расстреляна, а часть – погибла в душегубках. Он был шофером на такой душегубке и на родине этот старший шарфюрер служил в гестапо в г. Мюнхен⁴⁰”.

Серед документів справи звертає на себе увагу показання свідка М. Соколова, що брав участь у засипанні трупів у Бабиному Яру: “В октябре месяце 1941 г. с группой военнопленных 300 человек, под конвоем немецкой полиции я был доставлен в Сырец – Бабий Яр, для погребения трупов расстрелянных советских граждан. К моменту нашего прибытия, трупы расстрелянных в Бабьем Яру уже сверху были засыпаны землей, нас только заставили подровнять яму наравне с поверхностью грунта земли⁴¹”.

Не менш докладні та змістовні показання свідків П. В. Савицької⁴², Л. І. Григурно⁴³, Н. В. Ткаченко⁴⁴, які до 17 січня 1943 р. переховували військовополоненого єврея І. Бродського⁴⁵, поки його не видала знайома Шиманська. З показань І. Бродського 29 листопада 1943 р.: “Немцами я был задержан по предательству гражданки Шиманской, которая меня опознала и предала в руки фашистским палачам на улице Глубочице 17 января 1943 г. Откуда я был направлен в Подольскую полицию, где подвергся избиению, после чего меня этапировали в гестапо по ул. Короленко, 33.

В гестапо меня допрашивал муж Шиманской, которая меня предала. В гестапо я был подвергнут избиению, со стороны следователя Шиманского, после чего отправили в Сырецкий концлагерь, куда я прибыл в первых числах февраля 1943 г, где пробыл по 29 сентября 1943 г.⁴⁶” За переховування І. Бродського П. Савицька з чоловіком В. Савицьким і Н. Ткаченко були заарештовані. Зі свідчень Н. Ткаченко: “В январе 1943 г. я была арестована гестапо. Меня обвинили в укрывательстве евреев. Больше месяца я содержалась под стражей в гестапо в г. Киеве,

по ул. Короленко, а затем меня перевели в Сырецкий концлагерь, где я находилась до осени 1943 г.⁴⁷». Вона також розповіла про режим Сирецького концтабору і розстріл моряків Дніпровського загону Пинської військової флотилії: «Мне, например, дважды приходилось наблюдать, как расстреливали матросов, которых одну группу подвезли к Бабьему Яру и там их расстреливали, а вторую группу расстреляли в противотанковом рву. Расстрелянные матросы сопротивлялись, но немцы их избивали и всячески над ними издевались⁴⁸».

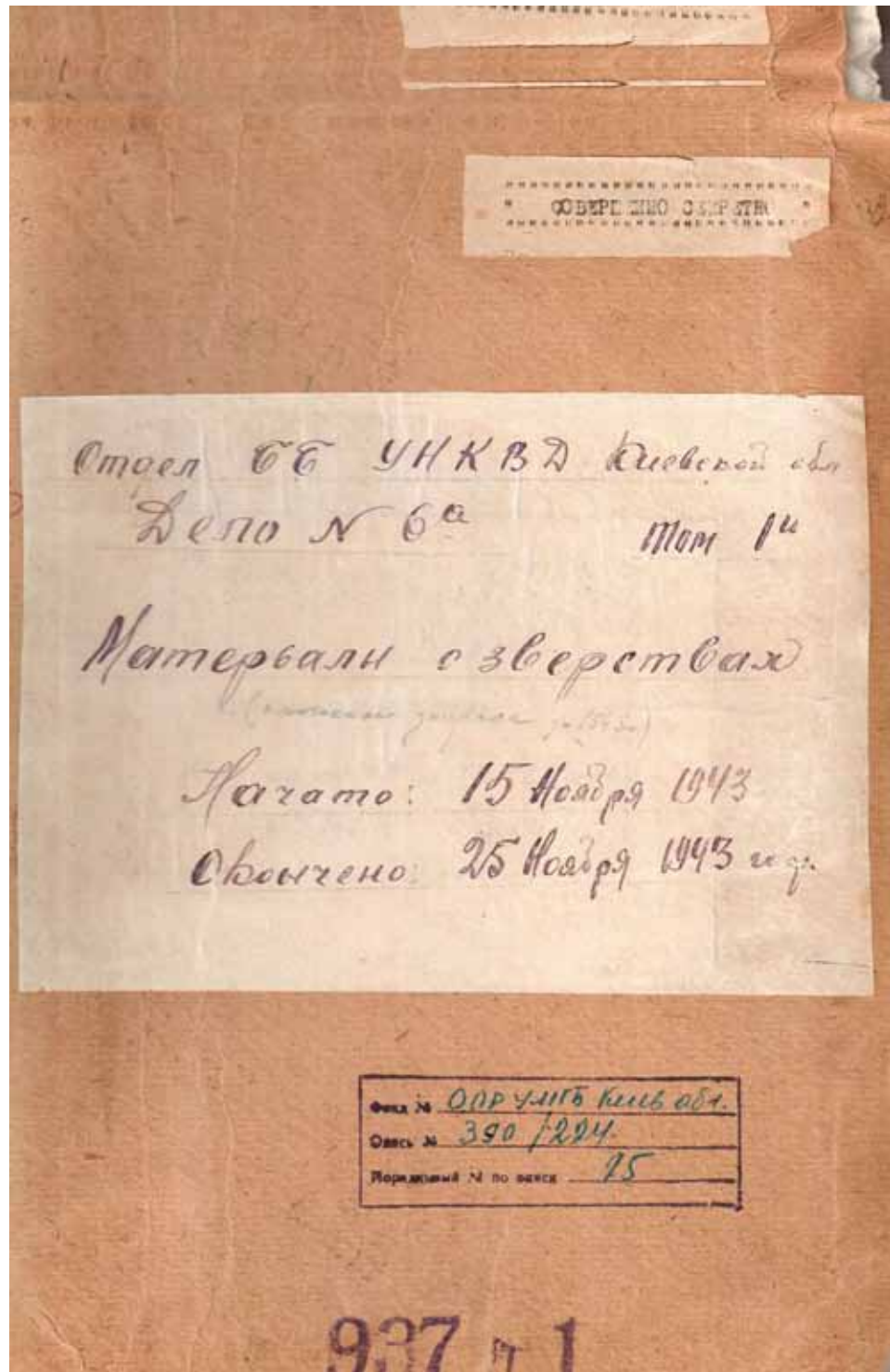
До цієї невеликої за обсягом групи можна віднести і справу «Матеріали документування масового знищення гітлерівцями радянських громадян в урочищі Бабин Яр м. Києва в 1941–1943 рр.⁴⁹». Це матеріали розслідування у справі колишнього рядового 83-го поліцейського батальйону Іоганеса Піля, підозрюваного в участі в розстрілах у Бабиному Яру, котре проводилося на прохання слідчих органів МДБ НДР у 1980 р. Внесені до цієї справи і матеріали розслідування 1967 р. у справі колишніх німецьких військовослужбовців К. Кальсена і Маттнера, яких також підозрювали в участі в розстрілах у Бабиному Яру. В матеріалах справи слідчі намагалися в подробицях відтворити хід дій на місцевості, що знайшло відображення в протоколах допитів та інших слідчих діях. У рамках проведення слідства оглянуто урочище Бабин Яр із залученням фахівців відділу контрольно – геодезичних зйомок Управління «Київпроект» та свідків. Значущість документів цієї справи для дослідника полягає ще у таких особливостях змісту – слідчі зібрали до купи показання свідків (переважно одних і тих же) з різних кримінальних справ за різні роки, починаючи з 1943 р., а також знайшли нових. Подаються свідчення С. С. Таужнянського, якому в 1941 р. було 12 років, і він дивом врятувався з Бабиного Яру, і А. М. Євгенєва, який був одним із небагатьох свідків розстрілів. Ось його показання: «Со своим двоюродным братом Ткаченко Василием мы пробрались за проходящей подводой на ул. Дорогожицкую, в которую упирался овраг. С этой улицы нам было видно, как немцы со стороны кладбищ гнали массы людей, среди которых в большинстве были женщины, старики и дети, ранее на автомашинах привозили в основном мужчин, больных и не могущих двигаться стариков и детей везли на двухколесах. Перед этим у них отбирали вещи и ценности. Заводили для этого к карьерам, а затем непосредственно с обрыва оврага расстреливали. Я наблюдал эту ужаснейшую картину на протяжении 20–30 минут. Колонны людей непрерывным потоком двигались под конвоем к месту расстрела⁵⁰». До справи додана довідка, складена заступником Народного комісара Державної безпеки СРСР А. Кобуловим для голови Надзвичайної Державної Комісії з встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників М. Шверника 19 січня 1944 р., де майже вперше подається приблизна кількість загиблих у Бабиному

Посвідчення співробітника охоронної поліції м. Києва Чорнобородова Г. М. 1942 р.
ГДА СБУ, ф. 5, спр. 61406.

Яру: “Особую жестокость оккупанты проявили в отношении евреев, уничтожив за время оккупации Киева все еврейское население города. ... Очевидцы показывают, что после расстрела еще долго над оврагом раздавался стон и шевелилась земля от движения тел. “Бабий яр” весь период немецкой оккупации города Киева, являлся местом массовых расстрелов людей. Предварительным подсчетом установлено, что в нем было расстреляно, а позже и сожжено, 70 тысяч евреев, 20 тысяч военнопленных – бойцов и командиров Красной Армии и 10 тысяч коммунистов и комсомольцев”⁵¹.

Іншу групу складають карні справи, які заводили на колишніх поліцейських, зрадників та так званих німецьких пособників. Це досить велика за кількістю справ група, яка охоплює значний період часу – починаючи з 1942 р. і до 90-х рр. ХХ ст. В інформативному плані не така насичена, як перша. Хоча є окремі карні справи, що містять дуже важливі документи, показання свідків і самих підсудних, витяги з окремих документів щодо питання, яке нас цікавить. Так, у справах М. Голімбіовського⁵² і С. Крутова⁵³, які працювали в поліції під час окупації міста, є дуже цікаві свідчення унтерштурмфюрера СС В. Ебелінга⁵⁴, заступника начальника поліції безпеки і СД м. Києва, про розстріли євреїв і кількість жертв: “Об этом расстреле мне рассказал Губер⁵⁵ в одном из казино г. Киева в ноябре 1942 г., т.е. месяц спустя после моего приезда в Киев для работы в карательных органах гестапо⁵⁶. Губер был первым из команды СС оберфюрера Эрлингер⁵⁷, прибывшего в Киев. Он мне объяснил, что по приказу рейхсфюрера Гимmlера сейчас же

Обкладинка справи “Матеріали про звірства”.
ГДА СБУ, ф. 11, спр. 937, т. 1.

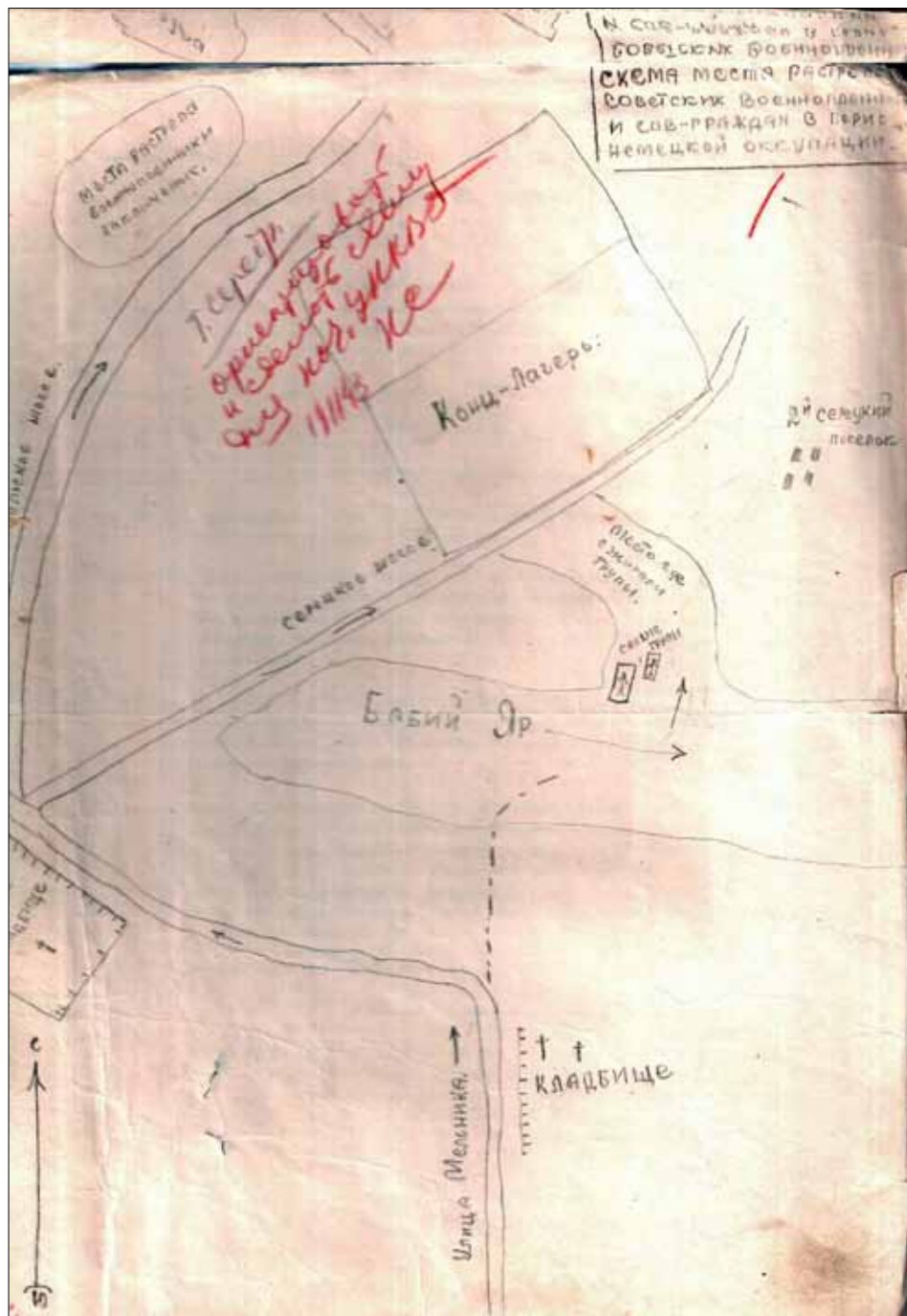

Схема місця розстрілів у Бабиному Яру, яку намалював Янович І. С.

15 листопада 1943 р.

ГДА СБУ, ф. 11, стр. 937, т. 1, арк. 1.

после занятия Киева, все евреи должны быть расстреляны. Все евреи были назначены в Бабий Яр для работы, а позже в ущельях и ямах этой части города были все похоронены. Число расстрелянных евреев доходило до 35–40 000 человек⁵⁸». Про знищення єврейського населення і участь у цьому місцевих жителів свідчать матеріали карної справи на учасників звірств над радянськими громадянами єврейської національності по вул. Верхній Вал, Е. Устинова, Н. Юшкова і В. Баранова⁵⁹, які потім виказували комуністів, працівників НКВС; вона була порушена в грудні 1943 р. за заявою мешканців вулиці. Згідно з рішенням військово-Польового суду 8 гвардійського танкового корпусу злочинці були повішані на тому місці, де вони знущались над радянськими громадянами і закопували їх живими в землю.

Можна виділити ще ряд карних справ, які були заведені відразу після визволення Києва. Згідно з доповідною запискою начальника УНКДБ по Київській області М. Бондаренка наркомуну Держбезпеки УРСР С. Савченку «Про звірства німецько-фашистських окупантів у м. Києві» від 12 грудня 1943 р. ними виявлено і заарештовано 439 співучасників злочинів німецьких окупантів⁶⁰. Найбільш характерні з них: карні справи на сотників і бригадирів Сирецького концтабору І. Морозова⁶¹, В. Бистрова, В. Колбасьєва, С. Курипко, С. Сороки⁶², Е. Логінової⁶³, які розглядалися в листопаді–грудні 1943 р. У них багато інформації про концтабір – час його заснування, місце розташування, режим, кількість в'язнів, методи знущання та знищення та інше. Матеріали цінні тим, що між скоєнням злочину і його викриттям минуло зовсім мало часу, свідками виступали колишні в'язні, яким дивом вдалося врятуватися, і в пам'яті у них все ще було свіжим, а вже в грудні 1943 р. частина свідків була призвана до лав Червоної Армії, і дехто з них загинув на фронті. Сюди відносяться і карні справи, заведені в різні роки на поліцейських 23 поліцейського батальйону СД⁶⁴, який в 1942–1943 рр. охороняв Сирецький концтабір, а також на тих, хто служив у поліції в період окупації міста німецькими військами. Поліція проводила арешти, обшуки, облави на вулицях і базарах, перевіряла документи. «В конце января 1942 г., – свідчив колишній поліцей С. Орлов, – была организована облава в гор. Киеве на еврейском базаре. Облаву эту мы проводили с целью поимки на базаре евреев, задержание подозрительных лиц, а также лиц, не имеющих документов. Для организации облавы было выделено нас 50 человек полицейских и 100 немцев. Вооружившись винтовками, в воскресенье, с половины дня, когда на базаре собралось большое количество населения, мы, полицейские, базар оцепили, а немцы начали проверку документов. В результате проведенной облавы нами было задержано около 250 человек, из них часть была евреев. По окончании операции были задержаны русские, украинцы, которых отправили в гор. Дарницу на принудительные работы по

строительству железнодорожного моста, евреи же были доставлены в немецкую комендатуру. В конвоировании этой группы евреев в комендатуру принимал участие лично я. Евреев мы сдали лично коменданту. Какая судьба этих людей, мне неизвестно⁶⁵». Незважаючи на переслідування і найсуворіші заходи, що застосовувались до євреїв, у місті їх залишалося досить багато, існувала навіть спеціальна група, яка займалася розшуком і арештом євреїв. Про її діяльність свідчив на допиті колишній поліцейський Ф. Круль: «Состоя на службе в полиции безопасности СД г. Киева, размещавшейся по ул. Короленко, 33, я арестовывал советских граждан еврейской национальности. Это осуществлялось следующим образом: Я работал в полиции безопасности «СД» под непосредственным руководством немца по фамилии Кейне, который имел звание унтершарфюрер и занимал должность начальника тюрьмы и одновременно руководил выявлением граждан еврейской национальности, проживающих в г. Киеве. Примерно в июне или июле Кейне был переведен в город Белую Церковь, а вместо него стал работать «обершарфюрер» Гайнс Фриц. Под руководством Гайнса я работал в полиции безопасности «СД» до октября 1943 года, т. е. до момента изгнания немцев.

В нашей группе, руководимой сначала Кейне, а потом Гейнсом⁶⁶ были сосредоточены все данные по розыску и выявлению советских граждан еврейской национальности. Как только к нам поступали данные о том, что где-либо в г. Киеве проживает гражданин еврейской национальности, в зависимости от важности дела я ехал по этому адресу или один или же вместе Гейнсом и производили там тщательный обыск, забирали с собой арестованного и доставляли в полицию безопасности «СД» г. Киева... Проводил расследование по делам арестованных советских граждан устанавливал главным образом, их еврейскую национальность. Я лично арестовывал и вместе с Гейнцем провел следствие более чем на 100 человек советских граждан еврейской национальности. О дальнейшей судьбе их мне неизвестно, но вероятнее всего эти советские граждане были расстреляны немцами... Для установления еврейской национальности ко всем задержанным мужчинам приглашался тюремный врач. ...От отдельных лиц и различных доносчиков заявлений на выявленных евреев поступало в «СД» немало, – свідчив Ф. Круль. – Иногда доносчики указывали в заявлениях свои фамилии и адреса, в некоторых случаях под доносами стояли лишь отдельные буквы, а то и просто донос представлял из себя анонимку. Все доносы по евреям собирались у гестаповца Гейнца⁶⁷. Деяких виловлювали поліцаї. Зі свідчень Н. Голови: «Я сама была свидетелем такого факта. С месяц после вступления немцев в г. Киев, в 1941 году, Полубинский, работавший в то время уже полицейским, по Фабричной улице, напротив дома № 14, вел с двумя полицейскими двоих подростков евреев. Из них одному подростку было лет 14, а второму лет 18. Тогда меньший по-

Біля каменя в Бабиному Яру. Зліва направо: С. Б. Берлянт, Я. А. Капер, З. А. Трубаков, Д. І. Будник, В. Ю. Давидов (у береті). Кінець 1960-х рр.

дросток лет 14, обращаясь к Полубинскому как к полицейскому, просил их отпустить и при этом говорил: “Дяденька, не надо нас расстреливать, мы не евреи, отпустите нас, дайте нам самую тяжелую работу и мы будем работать. Несмотря на просьбу этих молодых ребят, Полубинский продолжал подталкивать их, бить и заставлял идти дальше⁶⁸”.

За наказами німецької військової влади і самі мешканці повинні були виявляти євреїв, які залишилися у місті, і доносити про них у СД. “Когда немцы оккупировали Киев и учинили зверскую расправу над еврейским населением, – свідчила А. Гаврелюк, що мешкала по вул. Пушкінській, – я к себе на квартиру на жительство пустила одного гражданина по национальности еврея, фамилии его как я уже говорила выше, не помню, который скрывался от преследования немецких властей. Вскорости после этого ко мне на квартиру пришли два неизвестных молодых человека в гражданской одежде. Фамилии их я не знаю, но они являлись жильцами нашего дома, которые моего квартиранта, как еврея забрали и посадили в пустую квартиру нашего дома, где продержали под охраной до следующего дня, а утром меня и моего квартиранта-еврея забрали и свели в полицию, откуда меня ни о чем не спрашивая отпустили домой, а моего квартиранта-еврея задержали в полиции, раздели и раздетого повели на расстрел. Это я сама видела, так как некоторое время оставалась возле здания полиции⁶⁹”.

За допомогою агентів, провокаторів і зрадників німецька влада мала змогу вистежувати і заарештовувати комуністів, партизан, учасників підпільної боротьби. Про видачу комуністів свідчив на допиті

колишній поліцейський М. Фокін: “Находясь на службе в украинской полиции г. Киева, занимался предательской деятельностью, по заданию украинского националиста начальника следственного отдела Гордон, в октябре месяце 1941 г. написал письменный донос и передал лично самому Гордону на членов ВКП(б): Попова Михаила Васильевича, Боброва – имя и отчество не помню и Клейберга Владимира Вильгельмовича. В заявлении я писал, что Попов, Бобров и Клейберг являются членами ВКП(б), остались в Киеве, не эвакуировались и просил проверить с какой целью они остались в Киеве, имея в виду, что они были оставлены советскими органами со специальным заданием⁷⁰”.

Особливий інтерес становлять карні справи на керівних осіб поліції. В справі А.Мельнічука⁷¹, якій з жовтня 1941 р. до серпня 1942 р. працював начальником Дарницької районної поліції, а потім до квітня 1943 р. обіймав посаду коменданта 2-го відділу штабу української охоронної поліції Києва, куди входило сім районних поліцейських комендатур, так би мовити з перших вуст розкривається діяльність української поліції в 1941–1943 р., дається характеристика керівного складу поліції – Г. Захвалинського, А.Кабайди та інших. Про розгром підпільної організації поліцією свідчив М. Пилипенко⁷², що працював у поліції референтом – керівником групи слідчих у справах вбивств і збройних пограбувань: “В обязанности официального агента полиции или гестапо входило: производство арестов; производство облав и засад, в полиции против уголовников, а в гестапо против политических, преступников, партизан, коммунистов, евреев. Сбор агентурных сведений. Каждый официальный агент имел на связи секретных агентов, от которых они получали агентурные сведения⁷³. За свідченнями М. Карпінського, що працював у поліції начальником групи карного розшуку, їхня основна робота була розвідувальна, але їх часто використовували для проведення облав і інших масових операцій, що призводило інколи до розсекречування агентів⁷⁴”. До справ, які проливають світло на структуру поліції, її завдання, діяльність, кількісний склад, його характеристику, відносяться карні справи М. Ольшамовського⁷⁵, у 1941 р. начальника агентурно-кримінального відділу поліції міста, В. Анісіна⁷⁶, начальника відділу посадових злочинів кримінальної поліції та інші. Наведені документи лише частково висвітлюють те, що відбувалося в окупованому Києві. Вони далеко не повні. За браком обсягу статті неможливо дати огляд всіх справ, з якими знайомився автор. Підсумовуючи вищевикладене, слід відзначити, що введення у науковий обіг матеріалів, які зберігаються в архіві Служби безпеки України, розширює документальну базу вивчення трагедії Бабиного Яру.

¹ Бабин Яр – один із найбільших на території Києва ярів (довжина близько 2,5 км, глибина від 10 до 50 м), який займає територію від сучасної вул. Дорогожицької до Куренівки (вул. Фрунзе).

² У країнах Європи, що були завойовані, ще на початку Другої світової війни фашисти влаштовували єврейські квартали – гетто, для цілеспрямованого винищування їхніх жителів застосовували газові камери таборів смерті; на радянській території євреїв знищували в основному шляхом масових розстрілів, що здійснювали спеціально створені для цього айнзацгрупи.

³ У більшості узагальнюючих видань з проблематики Другої світової та Великої Вітчизняної війн є згадки про події у Бабиному Яру. Одним із перших до цієї теми звернувся історик К. К. Дубина. *Дубина К. Злодеяння немцев в Києве. – М., 1945. Дубина К. 778 трагічних днів Києва. – К., 1945. Дубина К. В годы тяжелых испытаний. – К., 1962.*

⁴ *Левитас Ф., Шимановский М.* Бабий Яр: Страницы трагедии. – К., 1991.

⁵ *Король В. Ю., Кучер В. І., Мигрин Г. П.* Без строку давності. Трагедія Бабиного Яру. – К., 1991.

⁶ *Коваль М.* Бабин Яр (вересень 1941 – вересень 1943) // Український історичний журнал. – 1991. – № 12. – С. 53–62.

⁷ Тваринський Володимир. Відлуння Бабиного Яру, або в чому звинувачувались працівники Павливської психіатричної лікарні // З архівів ВУЧК–ГПУ – НКВД–КГБ. – 1994. – № 1. – С. 64–69.

⁸ *Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы в 5 кн. Кн. 1. – К. Внешторгиздат, 2004.*

⁹ *Круглов А. И.* Энциклопедия Холокоста. – К., 2000.

¹⁰ Сообщение Чрезвычайной Государственной Комиссии “О разрушениях и зверствах, совершенных немецко-фашистскими захватчиками в городе Киеве”. – Укргосиздат, 1944; Сборник Сообщений Чрезвычайной Государственной Комиссии о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков. М., 1946; Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками: Сборник материалов в 7 т. / Ред. Р. А. Руденко. – М., 1958. Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941–1944 годах. / сост. А. Круглов. – К., 2002; СС в действии: Документы о преступлениях СС. – М., Прогресс, 1968; Преступные цели – преступные средства: Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941–1944 гг.). Изд. 3-е. – М., 1985; Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їхніх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни / Кер. Кол. Упоряд. В. М. Немятий. – К., Політвидав України, 1986; Київський процес: Документи та матеріали / Упор. Л. М. Абраменко. – К.: Либідь, 1995; Київ у дні нацистської навали. За документами радянських спецслужб. – Київ – Львів, 2003.

¹¹ Арад Ицхак. Холокауст. Катастрофа Европейского еврейства (1933–1945). Сборник статей. – Яд Ва – Шем. Иерусалим, 1990.; Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации 1941–1944 гг. Сборник документов и материалов. / Ред. И. Арад. – Иерусалим, 1992.

¹² *Бабий Яр. К пятидесятилетию трагедии 29, 30 сентября 1941 г. / Сост. Ш. Спектор, М. Кипнис. – Библиотека Алия, Иерусалим, 1991.*

¹³ *Die Schoah von Babij Jar: das Massaker deutscher Sonderkommandos an der jüdischen Bevölkerung von Kiew 1941 fünfzig Jahre danach zum Gedenken / hrsg. von Erhard Roy Wiehn. – 1. Aufl. – Konstanz : Hartung – Gorre, 1991.*

¹⁴ *Будник Д., Капер Я.* Ничто не забыто: Еврейские судьбы в Киеве, 1941–1943. – Konstanz, 1993.

¹⁵ *Кузнецов А.* Бабий Яр: Роман – документ // Юность. – 1966. – № 8, 9. Кузнецов Анатолий. Бабий яр. Роман – документ. – М., Молодая гвардия, 1967.

Кузнецов А. Бабий Яр: Роман – документ. – К., 1991. *Кузнецов А.* Бабий Яр: Роман – документ. – К., Саміт-книга., 2008. *Кузнецов А.* Бабин Яр: Роман – документ. – К., Саміт-книга, 2008. *Кузнецов А.* Бабий Яр: Роман – документ. – М., Астрель, 2010.

¹⁶ Петрашевич Ю. Тіні Бабиного Яру: Нові факти і свідчення очевидців // Київ. – 1994. – № 1–6.

¹⁷ *Шлаен А.* Бабий Яр. – К., Абрис, 1995.

¹⁸ Книга памяти. Бабий Яр. / Сост. И. М. Левитас. – К., 1999. Память Бабьего Яра. Воспоминания, Документы / Авт.-сост. И. Левитас. – К., 2001. *Левитас И.* Неразгаданные тайны Бабьего Яра // Еврейские вести. – 1993. – № 17/18.

¹⁹ Державний архів м. Києва, ф. Р-11, оп. 4, спр. 24, арк. 1.

²⁰ Блобель Пауль, 1894 р. народж., за фахом архітектор, штандартенфюрер СС, командир айнзацкоманди 4-а. 1951 р. за вироком міжнародного трибуналу у м. Нюрнберзі П. Блобеля як воєнного злочинця було страчено у в'язниці Ландсберг.

²¹ *Круглов А. И.* Энциклопедия Холокоста. – К., 2000. – С. 83.

²² Нині вул. Дорогожицька.

²³ Нині вул. Шолуденко.

²⁴ ГДА СБУ ф. 5, спр. 59316, л. 41.

²⁵ ГДА СБУ ф. 7, оп. 8, спр. 1, т. 1, л. 162–163.

²⁶ ГДА СБУ, ф. 11, спр. 937, в 3-х т.

²⁷ ГДА СБУ, ф. 11, спр. 937, т. 1, л. 2. Тут і далі при цитуванні документів зберігається мова оригіналу. Янович Іван Степанович, 1888 р. народж., українець, робітник, мешкав по вул. Бабин Яр, 19

²⁸ ГДА СБУ, ф. 11, спр. 937, т. 1, л. 2 об.

²⁹ ГДА СБУ, ф. 11 спр. 937, т. 1, л. 4. Луценко Марія Сергіївна, 1911 р. народж., українка, освіта 4 кл., працювала робітницею на Лук'янівському кладовищі.

³⁰ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 55663, у 21 т.

³¹ Нині Донецький.

³² Нині Будинок Офіцерів.

³³ Нині майдан Незалежності.

³⁴ Шеєр Пауль, 1899 р. Служив у поліції з 1921 р. член НСДАП з 1933 р. З жовня 1941 по березень 1943 р. начальник охоронної поліції і жандармерії м. Києва і області.

³⁵ Прюцман Ганс Адольф, обергрупенфюрер СС і генерал поліції, – головнокомандуючий силами СС, охоронної поліції, жандармерії і СД в Україні. Наприкінці війни був призначений керівником створеної за ініціативою Гімлера і Гебельса підпільної терористичної організації “Вервольф” (“Перевертень”).

³⁶ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 55663, т. 1, л. 5.

³⁷ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 55663, т. 1, л. 60.

³⁸ Зазначені події перебували на початку червня 1942 р.

³⁹ Томас Макс, обергрупенфюрер СС і генерал-лейтенант поліції, – головнокомандуючий поліції безпеки і служби безпеки в Україні.

⁴⁰ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 55663, т. 6, л. 5.

⁴¹ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 55663, т. 17, л. 9. Соколов Микола Борисович, 1911 р., українець. В червні 1941 р. був призваний в Червону Армію, служив у Дніпровській флотилії, у вересні 1941 р. потрапив у полон, знаходився у

таборі для військовополонених по вул. Керосинній, звільнений з табору як українець у листопаді 1941 р.

⁴² Савицька Поліна Василівна. 1910 р., українка, у період окупації мешкала по вул. Бабин Яр, № 8.

⁴³ Григурно Людмила Ігнатівна. 1919 р., українка, у період окупації мешкала по вул. Бабин Яр, № 1.

⁴⁴ Ткаченко Наталля Василівна. 1912 р., українка. Мешкала по вул. Бабин Яр, № 8. В березні 1943 р. за те, що переховувала єврея І. М. Бродського, була заарештована і відправлена в Сирецький концтабір.

⁴⁵ Бродський Ісак Мойсейович, 1915 р., єврей, з початком війни був призваний до Червоної Армії, під м. Києвом потрапив у полон, втік, прийшов до Києва і переховувався. У січні 1943 р. був заарештований як єврей і направлений до Сирецького концтабору. У серпні–вересні 1943 р. брав участь у спаленні трупів у Бабиному Ярі, 29 вересня 1943 р. втік з Бабиного Яру. 1944 року загинув на фронті.

⁴⁶ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 46839, л. 114.

⁴⁷ ГДА СБУ, ф. 7, оп. 8, спр. 1, т. 1, л. 173.

⁴⁸ ГДА СБУ, ф. 7, оп. 8, спр. 1, т. 1, л. 173.

⁴⁹ ГДА СБУ, ф. 7, оп. 8, спр. 1, т. 1.

⁵⁰ ГДА СБУ, ф. 7, оп. 8, спр. 1, т. 1, л. 196.

⁵¹ ГДА СБУ, ф. 7, оп. 8, спр. 1, т. 1, л. 276.

⁵² ГДА СБУ, ф. 5, спр. 39651.

⁵³ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 53528, в 7 т.

⁵⁴ Ебелінг Вальтер, 1904 р. член НСДАП з 1933 р., унтерштурмфюрер СС, працював комісаром кримінальної поліції м. Берліна. З 1941 р. по серпень 1942 р. комісар поліції у м. Лейпцизі, у серпні–жовтні 1942 р. заступник начальника охорони штаб-квартири Гітлера у м. Калинівка Вінницької обл., з жовтня 1942 р. по жовтень 1943 р. заступник начальника поліції безпеки м. Києва. Заарештований 12 листопада 1945 р., перебуваючи під слідством, помер.

⁵⁵ Вірогідно, помилка, правильно – Губерт Якуб, унтерштурмфюрер СС, заступник начальника поліції безпеки і служби безпеки м. Києва, опікувався виявленням і ліквідацією комуністичного підпілля, партизан тощо.

⁵⁶ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 39651, л. 182–183.

⁵⁷ Ерлінгер Еріх, оберштурмбанфюрер СС, начальник поліції безпеки і служби безпеки м. Києва.

⁵⁸ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 53528, т. 3, л. 300.

⁵⁹ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 46837.

⁶⁰ ГДА СБУ, ф. 7, оп. 8, спр. 1, т. 1, л. 281.

⁶¹ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 46772.

⁶² ГДА СБУ, ф. 5, спр. 46839.

⁶³ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 39051.

⁶⁴ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 50998, 51309, 26430, 26290 та інші.

⁶⁵ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 66434, л. 41.

⁶⁶ Тут і далі в документі помилка у написанні прізвища, правильно – Гайнс.

⁶⁷ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 39664, арк. 23–25, 60, 87.

Круль Федір (Фрідріх) Вільгельмович, 1916 р. народж., німець, громадянин СРСР, освіта 5 кл. У серпні 1941 р. був призваний до лав Червоної Армії, у вересні 1941 р. потрапив у полон у м. Гребінка, Полтавської обл. У таборі військовополонених повідомив про свою німецьку національність і був

звільнений. По звільненні прибув до м. Києва. З березня 1942 р. по вересень 1943 р. служив у поліції безпеки і СД у м. Києві, з січня по червень 1944 р. – у поліції безпеки і СД у м. Рівне, а з липня 1944 р. по квітень 1945 р. – рядовим військ СС, брав участь у боях проти Радянської Армії. 2 травня 1945 р. взятий у полон Радянською Армією у м. Берліні як рядовий діючої армії військ СС. Військовим трибуналом Київського Військового округу 24 листопада 1950 р., на підставі ст. 54, 1-б КК УРСР приречений до страти.

⁶⁸ ДА СБУ, ф. 5, спр. 56328, арк. 32 об.

Полубинський Валентин Георгійович, 1911 р. народж., росіянин, освіта 3 кл., до війни працював слюсарем. З жовтня 1941 р. по листопад 1943 р. працював у поліції.

⁶⁹ ДА СБУ, ф. 5, спр. 59316, арк. 49–49 зв.

Гаврилюк Аксенія Григорівна, 1881 р. народж., українка, неписьменна, мешкала по вул. Пушкінській, 31, кв. 4, робітниця. Про свого квартиранта пам'ятала тільки те, що до війни він працював касиром у поліклініці по вул. Пушкінській, 22.

⁷⁰ ДА СБУ, ф. 6, спр. 69390 ФП, арк. 52–52 зв.

Фокін Микола Федорович, 1912 р. народж., українець, безпартійний, освіта неповна вища – 3 курси Київського машинобудівного інституту. З 1936 р. по вересень 1941 р. працював майстром теплової лабораторії на Київській ТЕЦ. Ухилився від служби у Червоній Армії. Працював в українській поліції, потім у Політехнічному інституті, на електростанції у м. Житомирі, втік з німцями спочатку до м. Кракова, а потім до Німеччини. 1945 року повернувся до м. Києва. За вироком Військового Трибуналу військ МВС Київської обл. у м. Києві 17 квітня 1946 р. був засуджений на 20 років з позбавленням прав на 5 років. Звільнений у 1955 р.

⁷¹ ГДА СБУ ф. 5, спр. 26748. Мельнічук Арсеній Мефодійович. 1906 р., українець, з жовтня 1941 р. по серпень 1942 р. начальник Дарницької районної поліції, з серпня 1942 р. по квітень 1943 р. комендант 2-го відділу української охоронної поліції Києва, потім в чині капітана служив у дивізії СС “Галичина”, під Бродами потрапив у полон.

⁷² ГДА СБУ, ф. 5, спр. 46829.

⁷³ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 58819, л. 56.

⁷⁴ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 58819, л. 59 зв.

⁷⁵ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 4283.

⁷⁶ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 64486.

Представлен фрагментарный обзор архивных источников по теме трагедии Бабьего Яра, которые хранятся в Отраслевом Государственном архиве Службы безопасности Украины. Анализируется состав документов и их информационный потенциал.

Ключевые слова: Вторая мировая война; Великая Отечественная война; Киев; Бабий Яр; холокост; оккупация; Сырецкий концлагерь.

There is given the fragmental review of archival sources on the tragedy of Babyn Yar, stored in the State Branch Archives of the Security Service of Ukraine. Also there is analyzed the content of documents and their information potential in the article.

Keywords: the Second World War; the Great Patriotic War; Kyiv; Babyn Yar; the holocaust; the occupation; Syrets' concentration camp.